

Vajda Mihály Vajda Mihály:
kísértetei A sisakrostély-hatás
 Kalligram, Pozsony, 2007.

„Eszméim és halottaim – menekülök előlük, de újból és újból utolérnek, belém kapaszkodnak, azt képzelem, hogy leeresztett sisakrostélyuk mögül rám viczorognak. Ez a könyv a hányódás könyve tehát. A valaha volt eszméimmel, valaha volt nyilvános és személyes világaimmal való küzdelem könyve. Számomra ma – mit tegyek? – ez a filozófia...”

Derrida nézi Vajdát, Vajda nem láthatja Derridát. Ez a sisakrostély-hatás. Szelleme nézik Vajdát, ő azonban egyiküket sem látja. Visszajáró lelkek figyelik a gondolkodó minden lépését. Így van ez már Platón óta, aki megírta, hogy filozófus az, aki egész életében halni tanul és hal. Arisztophanész nyomán pedig elterjedt e filozófuskép karikatúra-változata: a filozófusok mind élőhalottak, krétahangú-hamuarcú kísértetek.

Vajda most megpróbál belesni a rostélyon. Látni, láttatni próbálja kísérteteit. Az ókori görögök, a derridai dekonstrukció és saját zsidósága szelleme, valamint Lukács György és Marx kísértete lengi körül a sétát. Valahol a távolban ott lebeg Heidegger ködalakja is.

Vajda idézi Hannah Arendtet. Szerinte a szofisták és Platón álláspontja között az a döntő különbség, hogy a szofisták még a polisz emberei. Perspektivizmusuk annyit jelent, „hogy értették a sok lehetséges, a valóságos világban készen adott álláspont befogadásának módját.” Csakhogy a polisz megromlott. Platón már látja, amit a szofisták még nem: hogy a politika ekkor már nem adja meg a politésznek azt az örömet, amit a hozzá hasonló lelkek társasága okoz, mert „a politika világa (...) nem más, csak elfogult, egymással ütköző érdekek harcmezeje, ahol más sem számít, mint a jólét és a haszon, a fanatizmus és az uralomvágy.”

Ebben a helyzetben a világ már nem a polgárok szabad társaságában forr ki, hanem eleve adott, mondja Vajda. És akik ezt a létkeretet alakítgatják, azok nem gondolkodók már, hanem korcs szakemberek: politikusok, akik egyéni gazdagodásukat tartják szem előtt.

Íme, előttünk áll a – legszebben talán Bergyajev által leírt – háromszög: az úr, a szolga és a szabad. Azaz: a politikus, a nép és a filozófus. Előbbi kettő egymás foglya: a politikus a népnek hízeleg, a nép a politikusnak engedelmeskedik. A gondolkodó azonban kívül áll mindenben. (Az igazi gondolkodóról beszélek, nem azokról, akik a politikusok filozófusjelmezbe bújt pártkatonái.)

Derrida szellemének megidézése ahhoz a belátáshoz vezet, amely a szelleme, kísértetek jelenlétére a lét pecsétjét üti. Kísérteteinkkel nem számolhatunk le, nem irt-

hatjuk ki őket, mert minden kezdetnek múltja van. És jövője: a jelen(való) saját múltjából él saját jövője felé, ahogy a nagy Heidegger mondá, így a világot mindenkor a szellemvilág ködbe húzó pályái feszítik élhetővé. Szükségünk van ezekre a gyötrő lényekre, a fene egye meg. Láttuk, hogy Platón szerint a filozófus halni tanul, szellemeikkel barátkozik, a kísértetvilág kutatójává lesz. Annak, aki tudni szeretné, mi történik vele életében, kutatnia kell a halált. Lám, mindig a *Lét és időbe* botlunk bele. Úgy tűnik, szelleme kikerülhetetlen. „Test és lélek, én és nem-én, szubjektum és objektum, anyag és szellem kettősségének, a dualista struktúrájának a destrukciója nélkül viszont nem tudhatjuk feltenni a lét értelmére vonatkozó kérdést, melyhez a Dasein analízisen keresztül vezet az út. De vajon sikerült-e Heideggernek tényleg elkerülnie a szellemet?”

Persze hogy nem. Ezt Derrida mutatja meg. A meghaladni vélt metafizika visszalopakszik a kertek alatt, kísért. „A Dasein, ha az ember szubsztanciája nem is a szellem mint a lélek és a test szintézise, hanem az egzisztencia, más módon térbeli és más módon időbeli, mint a kiterjedéssel bíró testi dolog, mert 'szellemi'. A Szellem, szégyenlősen ugyan, de visszacsempészte magát.”

Derridát ez a pillanat érdekli. Amikor a szellem lerázza magáról idézőjeleket, és megkezdí kísértetjárását. A destrálai vágyott metafizika a Geist alakjában támad fel, mint a „náciizmus átszellemítése”. S amikor Heidegger szakít a Geisttel és a geistiggel (amely szintén metafizikai örökség), és helyükbe Trakl geistlichjét állítja, ezt olyan tűzként látja, amely fellobban mértékre, és nem alszik ki soha. „Lángok vesznek körül bennünket, világunk azért világ, mert lobog: tele van szellemekekkel, kísértetekkel.”

Például Derridával. „Muszáj írnom róla, birkóznom kell vele. (...) Nem tudom nem követni a kísértet parancsát. (...) Tanulmányt írni nem lehet róla. Én legalább is nem tudok. Úgy érzem, megbocsáthatatlan lenne a dekonstruktívát diszkurzívba átfordítani.” És Vajda megidézi Derrida szellemét, akinek – szerinte – sikerült megidéznie a Heideggert nyomasztó szellemeket. Ezen a ponton felmerül bennem: mi van, ha szellemekek nincsenek is, csak idézés van? Mi van, ha a szellemidézők nem szellemekeket idéznek, hanem más szellemidézőket, és így tovább, ad infinitum? Ha minden, ami belevág a jelölés folyamatába, valóban maga is jelként viselkedik, ahogy Derrida mondta? Ha olyan jelölt, hogy szellem, nem létezik; sőt, talán olyan jelentés sem? Csak ez a dekonstruktív áramlás, ez a feje tetejére állított hegelianizmus: a szellemidézés mint megőrizve-megszüntetés.

A könyv centrumában a zsidó szellem járkal. „A szokvány megközelítésekéből, az 'elkötelezett' megközelítés legkülönbözőbb típusaiból, az antiszemitáéból is, a zsidóéból is, a tényleges megértés igénye hiányzik.” Vajda Mihály, ami-

kor szembenéz saját zsidóságával és a zsidó-lét kérdéseivel, olyan őszinte, mint a kő. A zsidó lelki alkat alapvonásait elemezve így ír „...ez a sajátos lelkiállapot, az azonnali *valahová tartozás* vágya okozza a törtetést, a türelmetlenséget, a szálnalmas pénzhajhászást és a többi – a külvilág számára elfogadhatatlan – zsidó tulajdonságot.” Majd Lesznai Annát idézi: „a sznobok, úrutánzók, politikai műalkalmazkodók serege, és a tekintélyfitymáló, hagyománykicsinylő, minden kis konzervatív és klerikális verébre nagy forradalmi ágyúkkal lövő, minden értékes és tiszteletreméltó tradíciót kíméletlen gyanakvással és gúnnyal ostorozók csapata. Ez a kizárt, sehová sem tartozó, önértékében megalázott ember két szélső attitűdje.” A sehová sem tartozásban látja Lesznai a zsidók túlzott teoretikus beállítottságának okát is, amelynek az a célja, hogy az eszméket reális életmozgató erőkké avasson: „A magyar esze a valóságból nő ki, a zsidó a valóságot akarja mintegy az eszéből kitermelni.”

A zsidóság kísértetét – ezt a róla „lemosható absztrakciót” a szerző saját bevallása szerint nem tudja fehér lepelben elképzelní, de zsidó felmenői vagy szerettei álmaiban is kísértik. És itt bejön a sisakrostély-hatás: „megmagyarázhatatlan, miért szeretem máig is az emlékét, ha egész magatartása idegenné vált számomra” – írja Vajda Lukács Györgyről, akihez kérdések tömegét intézné, ha átbeszélhetne a nemlét ködén. De nem beszélhet át, és ez talán így van jól. (Engem például – habár tudom, nem filozófushoz méltó magatartás ez – egyáltalán nem érdekel, mit mondana ma Lukács György bármiről.)

A IV. fejezet bevezetőjében a szerző stílustörésre figyelmeztet. És valóban: ezután személyes, olykor szinte naplószerű, máskor recenziószerű eszme-futtatásokat olvashatunk. Az érdekesebbek közül való a Kertész Imrét idéző írás. Kertész ugyancsak médium: Auschwitz szelleme szól belőle. Őt – ahogy mondja – semmi sem érdekli igazán, csak az Auschwitz-mítosz. A *Sorstalanság* arra az igazságra mutat rá, mondja Vajda, hogy Auschwitz nem a Gonosz találmánya, nem egy örült elme műve, hanem a humanizmus folytatása, más eszközökkel. A humanizmus ugyanis az embert a világ urának látja, és ebben a szellemi talajban gyökerezik Auschwitz húsevő növénye. Ami Auschwitzban történt, az „a parancsolatok és tiltások formájában megfogalmazott erkölcs szükségképpen bekövetkező kiüresedésének következménye.” A holokauszt – és a hasonló traumák, a keresztes háborúktól a gulágig, beleértve a fogyasztói társadalom rabszolgatelepét is – a mi kultúránk édes gyermeke. De hogyan iktassuk ki kultúránkból azt, ami létünk alapja? Sehogy. Ez a kísértet – akár a többi – kiiktathatatlan. Egyetlen dolgot tehetünk, azon túl, hogy semmit sem tehetünk: megvilágítjuk.

Az ember mára jól működő alkatrészcévé vált a saját megsemmisítésére létrehozott gépezetnek, idézi Vajda

Kertészt. Mózes annak idején azért hozta le a hegyről a törvényeket, hogy az emberek ne egyék meg egymást reggelire. (Csakis más népek fiait volt szabad megenni.) Amikor aztán Isten meghal, és a parancsolatok elsikkadnak, az ember, a létezők humanista ura és parancsolója egy csapásra elveszíti azt a képességét, hogy belepillantson az emberi lét szakadékába. Heidegger ezt úgy mondta: a lét kérdése feledésbe merült. Vajda szerint akkor, amikor a kereszténység Jézus kereszthalálát engesztelő áldozattá értelmezte át. Mert Jézus nem azért halt meg, hogy megváltsa az embereket, hanem azért, hogy megmutassa, hogyan kell élni. Az ilyen halál a létlátás állapotára utal. De az ártatlan feláldozása saját bűneinkért – nos, ez a passió már a létfeledés stádiumának, a lét tökéletes és jóságos létezővé változtatásának akciója.

Vajda idézi Arendtet, ahogy az idézi Tocqueville-t: „Aki mást vár a szabadságtól, mint a szabadságot magát, az megérdemli, hogy szolgál maradjon.” Mindezt a rendszerváltás ürügyén. A várt csoda ugyanis elmaradt: a kommunista zsarnokság letűnte után itt élni ugyanolyan szar, mint annakelőtte. De hát – teodíceai közhely – szabadságunk azt is jelenti, hogy szabadok vagyunk a rosszra. (Persze amikor rosszak vagyunk, egy fénylő kísértet figyel bennünket: rosszak mindig a jó kísértésében vagyunk. Néha engedünk is ennek a kísértésnek.)

A szabadság kérdését járják körül a könyv egyre személyesebb hangúvá váló fejezetei. Az utolsó írás egy levél Kardos Andrásához. Levél a hiányról. Az utolsó mondata pedig: „Szeretettel öllelek: Misu.” Ezzel a mondattal ér véget a könyv. Ez a búcsúzás visszamenőleg „levelesíti” az egészet. Szép könyv volt.

De vajon tényleg ennyire egyszerű volna? Ilyen könnyű szembenézni kísérteteinkkel? Egyáltalán: mi-féle kísértet az, amiről könyvet lehet írni, amiről gondolkodni, beszélni lehet a megértés reményében?

Fogalmam sincs, mi az igazság. Ez a könyv sem akarja megmondani. Nem is lehet, mert a szellemekről kimondandó igazság útját épp maguk a szellemek állják el. Nincs mese. Az élet legfontosabb kérdése a halál kérdése, és nemcsak az eljövendő saját halálé, hanem azé is, amellyel tele van az életünk: az elmúlt gyerekkori percek, élmények, szerelmek halálának kérdése. Percenként fölrobban az életünk, és a robbanásból naponta 1440 kínzó, égető szellem születik. Hogyan lehetne itt bármit megvilágítani, bármivel szembenézni? Könyvet írunk, szeretettel, és az olvasók elolvassák, szeretettel. Semmik vagyunk és semmi leszünk. Vajda Mihály a könyv bemutatóján azt mondta: nem filozófiai könyvet írt, és reményei szerint nem is fog soha már. Kísérteteink és szellemeink ármádiájához képest a filozófia csak egy vicc. A véges tudat alamizsnája. Öleljük egymást

Végh Attila